

Østfold neste stopp? – Østsanger *Phylloscopus trochiloides*

STEIN ENGBRETSSEN & MAGNE PETERSEN

Engebreetsen, S. & Pettersen, M. 2002. Østfold neste stopp? – Østsanger *Phylloscopus trochiloides*. *Natur i Østfold* 21(1/2): 35-43.

Forfatterne fortsetter serien om fuglearter som med stor sannsynlighet kan observeres i Østfold, men som allikevel ennå ikke er påvist. Pr. 1.1 2001 foreligger det 55 godkjente funn som involverer totalt 60 individer av østsanger i Norge. Arten er påvist i alle fylkene øst for Langfjella, med unntak for Østfold. Forfatterne gjennomgår artens kjennetegn og forskjellen fra arter den kan forveksles med, når på året den mest sannsynlig kan påtreffes mm.

Stein Engbreetsen, Helneveien 12, 1639 Gamle Fredrikstad. E-post: steien2@online.no

Magne pettersen, J.L. Johannessensgate 33, 1636 Gamle Fredrikstad. E-post: magne.pettersen@c2i.net

Utbredelse

Østsangeren hekker fra Øst-Europa og videre østover i et bredt belte gjennom tempererte Asia. Arten hekker irregulært og fåtallig i østlige Sverige, vestlige Finland og sørøstlige Danmark, spesielt i år med høytrykk og sydøstlige vinder i slutten av mai, når arten ankommer fra overvintringsområdene i sørlige Asia. Antallet østsangere i disse landene varierer sterkt fra år til år noe som er typisk i områder som utgjør grensen for en arts utbredelse. Fra Norge finnes det ett dokumentert hekkefunn, fra Jomfruland, Telemark 1991.

Taksonomi

Østsangeren opptrer i seks identifiserte underarter, hvorav tre er observert i Europa (se under artsbestemmelse). Nesten samtlige østsangere som blir observert i NV Europa tilhører underarten som hekker i Øst-Europa, *Phylloscopus trochiloides viridanus*. Det foreligger også et fåtall funn av underartene *P. t. nitidus* (eller einersanger) og *P. t. plumbeitarsus* ("sibirøstsanger"). Samtlige godkjente funn av østsanger i Norge pr. 1.1.2001 har tilhørt underarten *viridanus*, men både *nitidus* (Mønstremyr, Vest Agder 1. sept. 1994) og *plumbeitarsus* (Fedje, Hordaland 9. okt 1994) har blitt rapportert, men blitt gjenstand for NSKF's meget strenge sensur ved førstegangsfunn for

Norge¹. De siste tiårene har en mengde tidligere underarter fått artsstatus, spesielt etter studier fra områder der "underartene" overlapper. Hvis disse underartene ikke danner blandingspar i overlappingssonene, skyldes dette ofte en eller annen reproduktiv barriere. Eksempler på dette kan være at de har noe forskjellig sang slik at individer av den ene underarten ikke reagerer på sang av den andre og vice versa. Det kan også skyldes noe forskjellig biotopvalg eller geografisk isolasjon.

Dette, kombinert med genetiske tester, kan føre til at taksonomene kommer til den konklusjonen at "underartene" opphøyes til egne arter. En "splitt" har i høyeste grad vært aktuelt for østsangeren. Studier har vist at individer av underartene *viridanus* og *plumbeitarsus* ikke danner blandingspar i overlappingssonen da de ikke gjenkjenner hverandres sang. Par av *viridanus* kan hekke side om side med par av *plumbeitarsus*, faktisk inne i samme territorium. *Nitidus* danner en isolert (allopatrisk) populasjon av østsanger i Kaukasus, Tyrkia og Iran og får således ikke tilført genetisk materiale fra de øvrige underartene (Collinson 2001).

¹ Det ble rapportert en einersanger fra Laukvik i Lofoten, Nordland 26.6- minst 2.7.2001. Fuglen ble ringmerket.

Forekomst i Norge

Et problem i forbindelse med utarbeidelsen av denne artikkelen har vært at NSKF's lister ikke har vært i samsvar med databasen til boka "Sjeldne fugler i Norge" som er under utarbeidelse. En porsjon detektivarbeid har brakt på det rene at sistnevnte er korrekt og at det pr. 1.1 2001 foreligger 55 godkjente funn som involverer totalt 60 individer av østsanger i Norge (M. Viker og A. T. Mjøs pers. med.). De fleste fra øylokaliteter fra kysten av Sør-Norge, men arten kan også dukke opp på plasser der man minst av alt forventer å finne østlige rariteter. Fire av funnene stammer for eksempel fra Trysil(!), og Oppland og Buskerud er representert blant fylkene med østsangerfunn. Østfold er ett av kun fem fylker uten. Hele 22 av funnene stammer fra "nabofylker" som Oslo/Akershus (1), Vestfold (5) og Telemark (14). Bohuslen har i tillegg 15 funn (M. Unger pers. med.). Det er så man undres på hvordan arten har klart å unngå Østfold...

Biotopvalg

Østsangeren er en lite kravstor art. Den kan påtreffes i de fleste skogstyper både i hekketiden og på trekket.

Fig. 1. Fylkesfordeling av østsangerfunn i Norge. Østfold står for tur!

Artsbestemmelse

Siden Østfolds første østsanger nesten garantert vil tilhøre underarten *viridanus* er det fugler av denne underarten vi konsentrerer oss om i det følgende. For de spesielt interesserte tar vi allikevel med feltkjennetegnene til klassiske *plumbeitarsus* og *nitidus*. Vi skriver "klassiske" da denne artikkelen ville blitt alt for lang dersom alle eventualiteter skulle dekkes. Samtlige underarter av østsanger, samt dens forvekslingsarter viser stor variasjon og ingen draktkarakterer er bombesikre. Stilt ovenfor en mulig østsanger bør man derfor forsøke å få med seg så mange kjennetegn som mulig.

Generelt:

Østsangeren er en liten sanger, på størrelse med en gransanger (*P. collybita*). Den er en aktiv krabat som nesten konstant er i nervøs, rykkende bevegelse i bladverket. Strukturelt er den velproporsjonert og forholdsvis tettbygd med ganske stort hode og kraftig nakke. Den reiser gjerne issefjærene og ser da brattpannet ut med toppet isse. Arten har kort primærprojeksjon, bare drøyt halvparten av lengden til de eksponerte tertialene.

Feltkjennetegn

1K: Unge østsangere er blant de renest tegnede av bladsangerne. Undersiden er enhetlig gråhvit, gjerne med noe gult i strupe og bryst. Oversiden

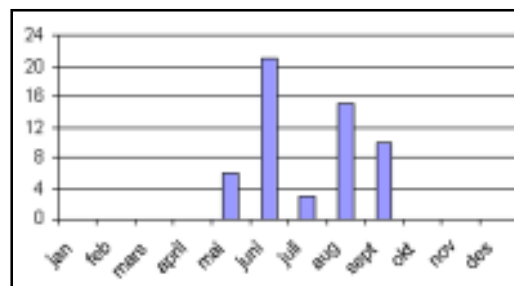

Fig. 2. Månedsvis fordeling av østsangerfunn i Norge. Juni og August/September skiller seg ut som de klart mest aktuelle periodene.

er nesten rent olivengrønn med et kjølig, grått anstrøk. Gulhvite tupper på de ytre 4-6 storedekkerne danner et tydelig, vel avgrenset vingebånd, de østlige bladsangernes "adelsmerke". Vingebåndet smalner raskt innover på vingen. Rent unntaksvis kan arten vise antydning til et andre vingebånd, dannet av diffuse, lyse tupper på mellomdekkerne. Lyst olivengrønne "frynser" på ytterfan av svingfjærene danner ofte et lyst vingepanel på den foldede vingen.

Hodetegningene er karakteristiske og meget viktige å notere seg hvis man har med en mistenkt østsanger å gjøre. Hodet domineres av et bredt, langt, gulhvitt øyebryn (overøyestripe) som er bredest, og ser ut til å "flamme ut", bak øyet. I

litteraturen står det ofte at øyebrynene ender i en "vipp" opp eller ned, men dette er et dårlig kjennetegn hos bladsangere da dette er helt avhengig av hodets positur. Foran øyet når øyebrynene vanligvis helt fram til pannen. De møtes der smalt på oversiden av nebbet. Dette gir arten lys panne, noe som skiller den fra de mest aktuelle forvekslingsartene (se under forveksling). Øyestripen er mørk og relativt markant og øker i bredde bak øyet. Foran øyet mest som en mørk tøyleflekk som ikke rekker helt fram til nebbet. Øredekkerne er grønnlige med begrensede lyse tegninger, spesielt like under øynene. De kantes ofte under av en mørkere rand. Nebbet er spisst og forholdsvis bredt ved basis og har mørk øvre nebbhalvdel. Undernebbet er lyst (orange til

Fig. 3: 1K Østsanger (*Phylloscopus trochiloides*) Utklippan, Sverige 10. aug. 1990. Et tydelig tegnet individ. Noter det markante øyebrynet som blir bredere bak øyet og når helt fram i pannen. Øyestripen er fremtredende, men foran øyet begrenset til en flekk foran øyet.

Øredekkerne er ganske utegnede og utydelig kantet i underkant av en mørkere linje.

Vingebåndet er tydelig og forholdsvis kort, men uvanlig jevnbredt på dette individet. Noter også antydningen til et andre, diffust vingebånd. Undersiden er klassisk ensfarget gråhvitt, beina er mørke og nebbet typisk spisst og spinkelt. Foto: Anders Blomdahl

kjøttfarget) ved basis og har ofte utydelig mørk spiss. Det kan også være rent lyst. Beina er mørke (gråbrune) med lysere "fotsåle".

Ad: De fleste voksne østsangere som blir observert, blir sett på senvåren, gjerne i juni. Disse har vært igjennom en komplett myting (fjærskifte) i vinterkvarteret og ankommer Nord-Europa med en mer slitt fjærdrakt enn hva 1K'er på høsten viser. Oversiden har mistet sitt grålige anstrøk og er mørkere brunlig oliven. Vingebåndet har også ofte vært utsatt for slitasje og er generelt meget mer utydelig. Mange mangler vingebånd overhodet. Hodetegningene er også mer diffuse, med blekere øyenbryn og mer diffus øyestripe. Øyenbrynet har imidlertid fortsatt samme form og utstrekning som hos 1K fugler. Undersiden er som for 1K gråhvit.

Lydytringer:

Sang og lokkelyd er meget viktige arts-kriterier. En østsanger i mai/juni vil ofte være en hann og røpe seg på den meget karakteristiske sangen. Denne består av korte strofer som minner om en blanding av linerle og gjerdesmett. Strofene begynner med den linerleliknende lokkelyden "sle-vit" eller "ti-sli", forsetter i en akselerert versjon av denne og ender ofte i en gjerdesmettliknende trille. Sangen er meget forskjellig fra våre hjemlige bladsangere og har styrke nok til å unngå at den drukner i sangkoret fra vårskogen.

Lokkelyden er som nevnt linerleliknende og har tydelig to stavelser. Forskjellig forfattere har transkribert lokkelyden som: "sle-vit", "ti-sli",

Fig. 4. Ad. Østsanger (*Phylloscopus trochilus*) Finland, 6. juni 1987. En utvasket versjon av 1K'en over. Bildet illustrerer godt øyenbrynets utforming og utstrekning både foran og bak øyet. Noter typisk primærprojeksjon, ca. halvparten av de eksponerte tertialene. Foto: Henry Lehto

”che-wee” eller ”tsee-lee”. Denne er meget forskjellig fra både gransanger og løvsanger som begge har varianter over myke ”huit”.

Sibirøstsanger (P. t. plumbeitarsus)

Hekker i sentral og øst – Sibir, kun noen få funn fra europa (England, Nederland, Sverige). Denne underarten likner *viridanus*, men kan skilles fra denne på følgende: Har vanligvis to vingebånd (noe *viridanus* kun unntaksvis har). Vingebåndet som dannes av gulhvite tupper på storedekkerne er også lenger (involverer alle storedekkerne), er mye bredere og har samme bredde i hele sin lengde. Øyenbrynet er en tanke lenger og smalere enn hos *viridanus* og når ikke fram til pannen. Øyestripen er tydeligere avsatt, spesielt foran øyet og når fram til nebbbasis. (hos *viridanus* begrenser det seg

vanligvis til en tøyleflekk mellom øyet og nebbet). Har også noe renere grønn overside og en tanke lysere underside enn *viridanus*.

Einersanger (P. t. nitidus)

Hekker i NØ – Tyrkia, Iran og i Kaukasus. Noen få funn i nordeuropa. Likner *viridanus* men har sterkere grønn overside og har gult i øyenbryn, øredekkere, strupe og bryst. Har også lenger øyenbrynstrek enn *viridanus* som ikke rekker fram til pannen, samt tydeligere øyestrek og tøyle. Einersangeren likner altså mest på Sibirøstsanger i hodetegningene. Viser oftere to vingebånd enn *viridanus* og disse er gulere og bredere.

Fig. 5. Sibirøstsanger (*Phylloscopus trochiloides plumbeitarsus*), Kina, september 2000. Noter to tydelige vingebånd, det nederste lengre og bredere enn hos en typisk *viridanus*. Øyenbrynet langt og stopper midtveis mellom øyet og nebbasen. Forholdsvis tydelig og ubrutt tøylestrek. Foto: Henry Lehto

Forvekslingsarter

Her kan man lett "skrive seg bort" igjen, da de fleste bladsangere viser store variasjoner. Vi har imidlertid valgt å konsentrere oss om de mest åpenbare fellene. Forvekslingsart nummer èn er utvilsomt lappsanger (*P. borealis*), men også gransangere av nordlige og østlige populasjoner har i flere tilfeller blitt rapportert som østsangere.

Lappsanger (*Phylloscopus borealis*)

Lappsangeren har ofte blitt anført som østsangerens tvillingart. Begge artene har markante hodetegninger og begge har vingebånd. Variasjonen hos begge arter er i tillegg stor, og en lappsanger kan meget vel vise enkelte draktkarakterer som blir regnet som typiske østsanger-karakterer og *vice versa*. Med den rivende utviklingen innen feltornitologien har heldigvis forståelsen for denne problematikken økt betraktelig, og de fleste individer burde kunne artsbestemmes hvis man får gode observasjonsbetingelser og god tid til å "plukke fuglen fra hverandre".

Viktige artsforskjeller:

Draktforskjeller:

Lappsangeren har en mørkere grønngrå grunnfarge på oversiden enn østsangeren, men de viktigste forskjellene mellom disse artene dreier seg om detaljer i hodetegningene. Lappsangeren har et langt og jevnmalt øyenbryn som ikke rekker fram til nebbet. Hos østsanger er øyenbrynet bredest bak øyet og øyenbrynene møtes i pannen.

Lappsangeren har en meget markant øyestripe som er jevnt mørk og ubrutt i hele sin lengde. Den har følgelig en skarpt avsatt, ubrutt tøylestrek. Dette skiller den fra østsangeren. Denne har som regel mindre tydelig øyestrek enn denne og "tøylen" består hovedsakelig av en mørk flekk mellom øyet og nebbet.

Lappsangeren har også tydeligere tegninger på øredekkerne. Dette arter seg som lyse dropler på for øvrig grågrønne øredekkere.

Undersidens tegninger skiller seg også mellom de to artene. Hos østsangeren er hele undersiden

vanligvis rent gråhvit, men brystsider og flanker kan ha et utydelig grågult anstrøk. Hos lappsangeren er det normale diffuse grå lengdestreker på brystet og gråbrune kroppssider. Sett fra siden ser derfor vinger og kroppssider å gå mer i ett, i samme fargenyanser, mens det hos østsangeren vanligvis er markert kontrast mellom kroppssidene og vingene. Lappsangeren kan vise såpass mye brungrått på flankene at dette står i kontrast til den hvite buken.

Lappsangeren viser ofte to tydelige vingebånd. Dette skjer bare unntaksvis hos østsangeren.

Nebb og bein:

Lappsangeren har et meget kraftig nebb til en *phylloscopus* å være. Det er langt og nærmest konisk i formen. Østsangerens nebb er smalere, kortere og spissere. Lappsangeren har mørkt overnebb mens undernebbet er gulorange ved basis med tydelig avsatt mørk spiss. Østsangerens nebb kan ligne på dette, men vil vanligvis ha mindre tydelig avgrenset mørk spiss. Beinfargen er også en god karakter. Lappsangerens bein er lyse, vanligvis brungule, mens østsangerens er mørke og gråbrune. Lappsangerens bein er også solide og kraftige mens østsangerens er tynnere.

Størrelse, proporsjoner og bevegelsesmønster:

Lappsangeren er drøyt løvsangerstor, og er således større enn en østsanger. Mens dette kan være vanskelig å avgjøre hos en enslig fugl, er proporsjonene et mer objektivt kriterium. Lappsangeren har en av de lengste trekkveiene blant spurvefuglene og som langdistansetrekkerer flest har den lange vinger, noe som fører til at arten ser korthalet ut. Primærprojeksjonen er drøyt 2/3 (70-90% ifølge van der Vliet et. al 2001) av de eksponerte tertialene. Hos Østsanger som nevnt drøyt 1/2. (I stedet for primærprojeksjon kan det være nyttig å heller konsentrere seg om hvor mye halen stikker ut bak vingespissen i relasjon til primærprojeksjonen. Hos lappsangeren er primærprojeksjonen omtrent like lang, eller en tanke kortere enn avstanden fra vingespiss til halespiss. Hos østsanger er primærprojeksjonen markant kortere.) Andre proporsjonsmessige forskjeller

inkluderer lappsangerens kraftigere bein og nebb, samt flatere hodeprofil.

Lappsangeren er ikke fullt så nervøs og aktiv som østsangeren, men virker mer målbevisst i bevegelsesmønsteret.

Gransanger (*P. collybita*)

Forveksling med denne arten virker kanskje mindre sannsynlig, men har hendt ved flere tilfeller og skal ikke undervurderes. Vanligvis dreier det seg da om gransangere tilhørende østlige populasjoner av den nordlige underarten *abietinus* (som bl. annet hekker i Norge) eller spesielt den sibirske *tristis*. Fugler fra disse underartene kan ofte framvise et ganske tydelig vingebånd og kan vise ganske utegnede undersider. De er også like små og har mørke bein slik som østsangeren.

Forvekslingsrisiken gjelder særlig slitte østsangere som mangler den grønngrå oversiden og som har utvaskede ansiktstegninger.

De viktigste karakterene som skiller nordlige og østlige gransangere med vingebånd fra østsanger er:

Hodetegningene:

Gransangeren har et smalere og vanligvis kortere øyenbryn enn østsanger. Det blir ikke markant bredere og ”flammer ikke ut” bak øyet som hos østsanger. Øyestripen er smalere og mer diffus enn hos østsanger og øredekkerne er nærmest utegnede. Dette kombinert med meget tynt og ofte helmørkt nebb (spes. hos *tristis*) gir gransangeren et meget delikat og ”snilt ansikt”. Østsangeren,

Fig. 6. Lappsanger (*Phylloscopus borealis*), Finland, Juni 1991. Noter lang, jevnsmal og skarpt avsatt øyenbryn som ikke når helt fram til nebbet. Markant øyestripe både foran og bak øyet. Øredekkerne og kroppssidene er lite tegnet på dette individet. Nebbet er kraftig for en *phylloscopus* og har tydelig avsatt mørk spiss på undernebbet. Primærprojeksjon lang, vingespissen når nesten halvveis til halespissen fra tertialene. Beina på dette individet er brunlige. Foto: Henry Lehto

med sine markante trekk, ser mer "våken" og "modig" ut.

Vingebåndets karakter:

Østsangeren har et skarpt avsatt, kort og rett vingebånd som er gulhvitt og som smalner rask "innover" på vingen. Gransangere viser et utydelig, ofte buet vingebånd som er gråhvitt eller beige.

Grunnfarge:

Østsangeren har alltid innslag av oliven på oversiden. Dette gjelder også slitte fugler på sommeren selv om disse er mer brunoliven enn

ungfuglenes grågrønne. Gransangere av *abietinus* kan ligne, men vil nærmest alltid se mer brunmelerte ut. *Tristis* mangler oliven overhodet. På undersiden vil gransangere vanligvis vise tydeligere beige tegninger på brystsider og flanker

Lyd:

Østsangerens lokkelyd er tostavet som nevnt under artsbestemmelse. Østlige gransangere lokker med enstavet rette eller svakt dalende "svii" eller "hiit". Våre hjemlige gransangere lokker med myke "huit". Østlige populajoner av *abietinus* kan nærme seg *tristis*.

Fig. 7. Gransanger (*Phylloscopus collybita*) Akerøya 13. oktober 2000. Dette individet viste karakterer som pekte mot en østlig opprinnelse. Noter uvanlig tydelig øyenbryn som når helt fram i pannen og antydning til lyst vingebånd. Fuglen er også meget blek til en gransanger å være, uten dennes varme farger. Øyenbrynet er imidlertid kortere enn hos østsanger, vingebåndet er for diffust og fuglen mangler østsangerens lyse nebbasis. Grunnfargen er også snarere gråbeige enn oliven og fuglen viste beige kroppssider. Flere bilder av dennepå: www.kopinor.no/~christer/birds/aos/pictures.html
Foto: Christer Jakobsen

Takksigelser

En stor takk rettes til Henry Lehto, Anders Blomdahl og Christer Jakobsen for velvillig utlån av bilder. Takk også til Magnus Unger for opplysninger om funn fra Bohuslän, til Morten Viker for hjelp vedrørende norske funn og til Alf Tore Mjøs som alltid stiller opp og graver i NSKF arkivene ved våre forespørslar.

Referanser

- Bradshaw, C. 2001. "Two-barred greenish warbler" on Scilly: new to Britain and Ireland. *British Birds* 94: 284-288, June 2001.
- Collinson, M. 2001. Greenish warbler, "Two-barred greenish warbler" and the speciation process. K. *British Birds* 94: 278-283, June 2001.
- Dean, A. R. 1985. Review of British status and identification of Greenish warbler. *British Birds* 78: 439-451, September 1985.
- Jonsson, L. 1993. Fåglar i Europa med Nordafrika och Mellanöstern. *Wahlström & Widstrand*.
- Norsk ornitologisk forening. Sjeldne fugler i Norge. In prep.
- Lewington, I. Alström, P. Colston, P. 1991. A field guide to the rare birds of Britain and Europe. *HarperCollins Publishers*
- Svensson, L., Grant, P. J., Mullarney, K. & Zetterström, D. 1999. Gyldendals store fugleguide – Europas og middelhavsområdets fugler i felt. Norsk utgave ved V. Ree (red.), J. Sandvik & P. O. Syvertsen, *Gyldendal Fakta, Oslo*.
- Van der Vliet, R. E, Kennerley, P. R & Small, B. J. 2001. Identification of Two-barred, Greenish, Bright-green and Arctic warblers. *Dutch Birding* 23: 175-191, 2001.